

Minulost na obzoru

Doslov k edici

Nad pamětnickou anketou *Národních listů* stojí za to se trochu pozastavit. Ne snad proto, že by tu před námi svými výroky a svědectvími defilovaly osobnosti zvučných jmen nebo že by z ní prýštily neznámé skutečnosti o nejstarších dobách kinematografie v české metropoli, ale naši pozornost zasluhuje především svým závažným svědectvím o reflexi filmového média na sklonku němé éry. Sám původce ankety, Jiří Voldán, tj. pseudonymem zakrytý Jaroslav Hudec, nebyl zdaleka jen novinář a tehdy redaktor večerníku *Národních listů* *Národ*, ale také textař a skladatel z okruhu kabaretu Jiřího Červeného „Červená sedma“ a rovněž filmový kritik. Měl tedy k filmu blízko jak z hlediska specializovaného diváctví, tak z perspektivy městské zábavní kultury.

Anketa v obecné rovině představuje publicistický žánr, který sonduje názorové postoje nahodile shromážděné skupiny dotázaných. Výsledky takových anket tedy nelze generalizovat — v jistém smyslu tak tvoří anketa protipól sociologických šetření disponujících reprezentativním vzorkem respondentů, kdy naopak zobecnitelnost závěrů představuje nejvlastnější smysl podobných průzkumů. Pečlivé vnímání tohoto metodologického rozpětí zdrojů je při výzkumu filmového diváctví obzvlášť důležité. Sociologie filmového diváka vznikala v těsné souvislosti s boomem stálých kin před rokem 1910. Zvláště v industriálním Německu s množstvím velkých zalidněných městských komplexů představoval nástup stálých kin za absence jakékoliv úřední regulace mimořádně výrazný společenský úkaz, na který okamžitě reagovaly i společenské elity. Předmětem rozsáhlých debat o filmovém médiu se dominantně stala instituce kina, nový kulturní fenomén městského prostředí, v očích mnohých tehdy ovšem fenomén povážlivě „nekulturní“. ¹⁾ Film zde velmi záhy vzbudil zájem i akademických kruhů — tři nejstarší disertační práce s filmovou problematikou pocházejí z roku 1913. Dvě z nich se zabývají autorským právem, třetí pak zakladatelsky vstupuje na pole sociologie filmu. ²⁾ Jde o klasické, často citované a již také reeditované dílo *Zur Soziologie des Kino* Emilie Altenlohové, jímž vyvrcholila autorčina studia národního hospodářství na univerzitě v Heidelbergu a jež představuje přinejmenším ve středoevropském prostoru vůbec první výzkum svého druhu. ³⁾

1) Konrad Lange, *Das Kino in Gegenwart und Zukunft*. Stuttgart: Enke 1920; Ivan Klimeš, *Děti v brlohu. Boj proti kinematografům — bojem o dítě!* In: týž, *Kinematograf! Věnc studii o raném filmu*. Praha: Casablanca – Václav Žák – NFA 2013, s. 128–167.

2) William Uricchio, German University Dissertations with Motion Picture Related Topics: 1910–1945. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 7, 1987, č. 2, s. 175–190.

3) Emilie Altenlohová provedla svůj sociologický výzkum dílem na základě rozhovorů s lidmi z kinematografické

Akademický sociologický výzkum filmu se v mezinárodním měřítku rozbíhal jen velmi zvolna a jen příležitostně, ale to neznamená, že by neexistovaly průzkumy a sondy zcela systematické povahy. Právě forma ankety v nich sehrála klíčovou roli, a to zvláště tehdy, pokud za nimi stály centrální úřady, které za účelem zjištění aktuální situace poptávaly k rozmanitým tématům úřady nižších instancí. Výstupy z takovýchto dobových šetření mají pro současný historický výzkum vysokou hodnotu právě svým důsledně plošným charakterem, s jakým se jinak prakticky nesetkáme. Zcela mimořádný zdroj dobových postojů zainteresovaných stran (interesentů) vůči instituci kina z časů před první světovou válkou představuje tiskem vydaný stenografický protokol z třídní ústní ankety, kterou u příležitosti přípravy první celostátní kinematografické normy svolalo do zasedacího sálu dolnorakouského sněmu na 16. až 18. dubna 1912 ministerstvo vnitra.⁴⁾ Šlo o oborovou normu zcela zásadní povahy, neboť měla sjednotit a stanovit pravidla pro pořádání veřejných kinematografických představení. Více než stovku seznávaných účastníků ankety tvořili zástupci několika ministerstev (vnitra, obchodu, kultu a vyučování), zástupci majitelů kin, promítačů, filmových výrobců a distributorů, divadelní ředitelé, představitelé školských kruhů, aktivisté lidovýchovných spolků a spolků pro péči o mládež, ale i hasiči nebo stavební experti. Této ústní anketě navíc předcházela ještě anketa písemná v podobě dotazníku, jímž vídeňské ministerstvo vnitra obeslalo místodržitelství úřady všech předlitavských korunních zemí.⁵⁾

Podobně nedocenitelným pramenem úředního původu je také průzkum spokojenosti s fungováním filmové cenzury provedený nedlouho po jejím znovuuštění na sjednocené celostátní bázi v nově vzniklém československém státu. (V rakouské monarchii za předchozího režimu zůstával výkon filmové cenzury v kompetenci jednotlivých korunních zemí.) Ministerstvo vnitra se prostřednictvím krajských a okresních úřadů obrátilo v roce 1923 oběžníkem na kulturní kruhy v celé republice, aby vydaly „dobrozdání o dnešní mravní a kulturní úrovni biografických programů a zejména o tom, zdali podle jejich názoru dnešní filmová censura postupuje příliš liberálně či rigorosně a mají-li snad ze svého hlediska nějaká přání co do postupu filmové cenzury“.⁶⁾ Na oběžník zareagovaly okresní a městské osvětové sbory a svazy a jejich kinematografičtí zpravodajové, učitelské jednoty, místní školní rady, ře-

branže, dílem na základě písemné ankety realizované v několika kinech v badensko-württemberském městě Mannheim po dobu dvou zimních a dvou letních měsíců. Získala tak k analýze na 2 400 vyplněných dotazníků, v nichž ji zajímal nejprve profil respondenta (věk, pohlaví, povolání, povolání otce, místo narození a dosažené vzdělání) a dále, zda dotyčný chodí též do divadel, na koncerty, přednášky atd. a co jej tam nejvíce zaujalo, jak často chodí do kina, který den v týdnu a v kterou denní dobu, zda sám, či s někým, zda zůstává na představení po celou dobu programu (skládal se z deseti a více krátkých hraných i non-fikčních filmů rozmanitých žánrů), co jej k návštěvě kina motivuje, jaké filmové žánry preferuje (dramata, komedie, přírodní snímky atd.), zda v něm něco zanechalo trvalý dojem a konečně zda mu kino někdy zprostředkovalo umělecké zážitky. Emilie Altenloh, *Zur Soziologie des Kino. Die Kino-Unternehmung und die sozialen Schichten ihrer Besucher*. Jena: Diederichs 1914; reedice: Emilie Altenloh, *Zur Soziologie des Kino. Die Kino-Unternehmung und die sozialen Schichten ihrer Besucher*. Andrea Haller – Martin Loiperdinger – Heide Schlüppmann (eds.). Frankfurt am Main: Stroemfeld 2012.

- 4) *Stenographisches Protokoll der Enquete über das Kinematographenwesen*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei 1912. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeine Verwaltungsarchiv (AVA), Ministerium des Innern (Mdi), kart. 2173, čj. 19167/1912. Srov.: Ida Wickenhauser, *Die Geschichte und Organisation der Filmzensur in Österreich 1895–1918*. Universität Wien (Phil. Diss., strojopis), Wien 1967; Julietta Zacharová, *Kinematografie a rakouský stát. Ke genezi kinematografické legislativy do roku 1918*. Katedra filmové vědy FF UK (rigorózní práce, strojopis). Praha 2001; Ivan Klimeš, *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Praha: Filozofická fakulta UK 2016, s. 54–60.
- 5) Výsledky písemné ankety viz ÖStA, AVA, Mdi, kart. 2172, čj. 11841/1912. Souběžně s tím proudily na ministerstvo vnitra ještě informace o zahraniční praxi, jak je shromáždily vybrané rakousko-uherské zastupitelské úřady oslovené prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí.
- 6) *Filmové právo*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1937, s. 119.

ditelé, učitelé a profesori obecných i měšťanských škol a gymnázií, vzdělávací a kulturní spolky, okresní péče o mládež, spolky Čsl. Červeného kříže ad., celkem více než pět set odpovědí ze všech regionů republiky. Vyhodnocení této rozsáhlé sondy trvalo ministerstvu déle než rok.⁷⁾

Specifickou kategorií představují ankety, v nichž se redakce obrací na celebrity. Díky takovým iniciativám se někdy podařilo vymámit zajímavá a cenná vyjádření i z osobností, které by jinak neměly důvod o film vůbec zavadit. To se kupříkladu přihodilo redaktorům deníku *Samostatnost*, kteří na jaře 1912 oslovili přední osobnosti české literatury s otázkou, zda se podle jejich mínění může film stát uměním. A náhle před námi defilují stanoviska tak exkluzivních literátů, jako byli F. X. Šalda, Jiří Karásek ze Lvovic, Otakar Theer či Václav Štech.⁸⁾

Vedle takovýchto ambiciózních sond s vysokou poznávací hodnotou existovala i pestrá škála jiných průzkumů či pseudoprůzkumů, z nichž není možné vyvozovat obecnější soudy a mohou sloužit jen k jakémusi dobarvení celkového obrazu anebo třeba k poznání nějaké uzavřené komunity či oblasti, kde byl průzkum cíleně prováděn (např. konkrétní školy, výchovného ústavu, případně obce, konkrétního regionu).⁹⁾ Se zvýšenou obezřetností je třeba pracovat s anketami v periodikách zacílených na filmové diváky. Riziko fiktivní ankety nelze někdy úplně vyloučit, nicméně jsou to často texty pro čtenáře velmi přitažlivé, neboť si na nich potvrzují a upevňují své vlastní divácké preference. Netřeba pochybovat, že právě s tímto záměrem jsou také takové ankety připravovány a zpracovávány, vždyť jejich hlubším smyslem je posílit pouto čtenáře k danému periodiku. Rozhodně však na tomto poli průzkumy filmového diváka skutečně probíhaly. Jednu takovou dotazníkovou anketu uspořádaly zkraye roku 1920 právě *Národní listy*, tedy tradiční seriózní deník s redaktorskou historií plnou těch nejzvučnějších literárních jmen. Ankety se podle sdělení redakce zúčastnilo na 4 000 respondentů, kteří po uvedení věku a pohlaví odpovídali, jak často kino navštěvují, jaký film z poslední doby se jim líbil nejvíce a proč a jací jsou jejich nejoblíbenější herci a herečky a proč. Organizátoři akce se tedy vydali velice jednoduchou a vložene populární cestou, což odpovídalo potřebám široce otevřeného periodika, nicméně i tak se jim podařilo shromáždit cenné svědectví o diváckých preferencích bezprostředně poválečného času. Ostatně zájem o veškerý materiál z ankety prý projevil i kinematografický referát ministerstva školství a národní osvěty.¹⁰⁾

7) Závěrečné vyhodnocení ankety viz: zápis z plenární schůze na ministerstvu vnitra, [Praha] 24. 6. 1924; NA, MV-SR, k. 1063, složka 1925–1930, 6/240/23, čj. 44033. Srov.: Ivan Klimeš, *Kinematografie a jazyková politika meziválečného Československa*. In: Ivan Klimeš – Jan Wiendl (eds.): *Kultura a totalita. Národ*. Praha: FF UK 2013, s. 154–170.

8) Anketa o biografech. *Samostatnost* 26. 5. 1912 (Václav Štech, F. X. Šalda, Otakar Theer, Jiří Karásek ze Lvovic); Anketa o biografech II. *Samostatnost* 7. 6. 1912 (František Čáda, Arno Kraus, Arne Laurin, F. S. Procházka); Anketa o biografech III. *Samostatnost* 9. 6. 1912 (Eduard Lederer); Anketa o biografech IV. *Samostatnost* 15. 6. 1912 (Jaromír Borecký, Vilém Němec, Jaroslav Pasovský).

9) Například v nejmenovaném výchovném ústavu pro problematickou mládež, kam byli přijímáni chlapci mladší deseti let, provedli pedagogové v roce 1924 šetření, jaký vliv měl na jejich dětské chovance před přijetím do ústavu biograf. Z 59 se jich za návštěvníky kin prohlásilo 19. Zjišťována byla četnost návštěv, zda šlo o představení odpolední, či večerní, zda měl dotčený vstupenku, zda šlo o filmy přístupné, či nepřístupné a čeho se doptávaný pod vlivem kina následně dopustil. Tabulka s výsledky šetření obsahuje v tomto ohledu rubriky krádež, vloupání, podvod, zhárství, dobrodružství, bojechtivost (střelnou zbraní či bodnou zbraní), odvážné činy, rvačky a milostná dobrodružství. Výsledky průzkumu publikoval „časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené“ *Úchylná mládež*. Richard Filla, Vliv kinematografických představení na děti. *Úchylná mládež* 4, 1928, č. 1–2, s. 35–40.

10) Výzva redakce ke čtenářům zněla: „Prosíme své čtenáře a čtenářky, aby nám laskavě napsali: 1. Své pohlaví a věk. 2. Jak často chodí do kina. 3. Který z velkých, v poslední době viděných filmů se jim nejlépe líbil a proč. 4. Který kinoherec a kinoherečka jsou jejich miláčky a proč.“ Filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60,

Anketa Jiřího Voldána z večerníku *Národních listů* do této linie přirozeně náleží, a přece se z ní něčím podstatným zcela vymyká. Nežije přítomností, necílí na aktuální stav, právě naopak — je zahleděna do minulosti. Čtenáři jsou povoláváni ke vzpomínání na dávné časy kinematografických počátků. Zdánlivě tu o nic nejde, je úplně jedno, jak moc jsou jednotlivé vzpomínky pamětníků mylné či fragmentární, zda se skládají v nějaký ucelenější obraz, nebo je to jen nesourodá tříšť izolovaných záblesků paměti. To skutečně podstatné, co se na půdě této a podobných anket i rozmanitých do minulosti zahleděných článků děje, je zrod **historického vědomí filmového oboru**. Je to dění nenápadné, vlastně i zatím nespátřené, a přece jím prosakuje nereflektované tušení, že filmové médium, ještě včera úžasná technická novinka, nám před očima pomalu stárne, že začíná mít svůj věk, tedy i vlastní minulost, která do přítomnosti zasahuje a dává o sobě vědět procesem zániku — lidí, slávy, míst, předmětů, institucí... Všeho, co se přítomnosti jednoduše nedožilo anebo se vyžilo a ztratilo pro přítomnost svůj půvab. Silněji si to veřejnost uvědomovala vždy při úmrtí nějaké hvězdy, jako největší mužské star dánského Nordisku Valdemara Psilander († 1917) nebo hollywoodského idolu Rudolpha Valentina († 1926), ale i po ústupu hvězdy z výsluní slávy, jak dokládá třeba poválečné psaní českého filmového tisku o dánské herečce Astě Nielsenové, jedné z největších hvězd evropského filmu desátých let, která na prahu dvacátých let oslavila čtyřicátiny.¹¹⁾ V atmosféře zcela změněného času po skončení Světové války a vzniku republiky píše o ní A. V. Ludvík náhle jako o „téměř zapomenuté“¹²⁾ a její jméno nechá zaznít i v článku k předčasnému úmrtí amerického herce Williama Stowella, kde s nečekanou intenzitou exponuje téma pomíjivosti času, filmovým médii tak nepřehlédnutelně zviditelňované. „Kdysi byl to Psilandr [sic!], který ovládal světelnou scénu možno říci celého světa, byla to Asta Nielsenová a jiní, kdož stáli na vrcholu slávy — pohlédněme jen nepatrně zpět. Kde jsou jejich zjevy, kde jejich jména? Léta prchají, vzpomínky žloutnou a blednou a již dnes setkáváme se s faktem, které by před dvěmi, třemi léty nikdo byl nevěřil — že jsou horliví návštěvníci kina, kteří snad ani Psilandra nebo Astu Nielsenovou neznají.“¹³⁾

Plíživé narůstání minulosti ukončil zcela razantně a šokujícím způsobem nástup zvuku. Náhle bylo jasné úplně všem, že filmové médium už má svou historii a že právě skončila celá jedna její epocha, která už se nikdy nevrátí. Nadešel čas zakládání filmových archivů a muzeí, pořizování prvních soupisů filmů, znovuobjevování někdejších počátků kinematografie.¹⁴⁾ Ve Francii se rozpomenou na dávno zapomenutého Georgese Mélièse a udělí mu v roce 1931 čestnou medaili, v též roce v Praze Alexandr Hackenschmied zařadí na program přehlídky avantgardních filmů v kině Kotva filmy Jana

1920, č. 15 (15. 1.), s. 2. Z vybraných dopisů redakce průběžně citovala: Sv., Naše filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 17 (17. 1.), s. 1; Naše filmová anketa. Paní Anna Sedláčková-Urbanová o filmu. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 20 (20. 1.), s. 1; Naše filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 22 (22. 1.), s. 1; Naše filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 27 (27. 1.), s. 1; Naše filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 31 (31. 1.), s. 1. Závěrečné vyhodnocení ankety viz: Naše filmová anketa. *Národní listy* (Večerní vydání) 60, 1920, č. 37 (7. 2.), s. 1. Srov. též: Filmová anketa. *Československý film* 2, 1920, č. 3 (15. 2.), s. 3–5. V roce 1920 byl sekčním šéfem MŠANO divadelní (a filmový) režisér Jaroslav Kvapil, filmový referát zde tehdy vedl filmový (a divadelní) režisér Jan Arnold Palouš.

11) Petra Hanáková – Ivan Klimeš, Das Bild eines Filmstars als Geburt der Vergangenheit eines Mediums: In Ländern der tschechischen Krone. In: Heide Schlüppmann – Eric de Kuyper – Karola Gramann – Sabine Nessel – Michael Wedel (eds.), *Ummögliche Liebe. Asta Nielsen, ihr Kino*. Wien: verlag filmarchiv austria 2009, s. 381–391.

12) Dr. A. V. Ludvík, Waldemar Psilander. *Kino* 1, 1919, č. 7 (2. 5.), s. 2.

13) Dr. L. [A. V. Ludvík], Ti, kteří se nevracejí... *Kinopublikum* 1, 1920, č. 14 (14.–20. 5. 1920), s. 1.

14) Petr Szczepanik, Jak rozumět minulosti médií. Filmové retrospektivy a mediální historie. *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 12, s. 37–39.

Kříženeckého a někdy v tomto čase usedne někde Karel Smrž k sepsání svých *Dějin filmu*, jejichž páteř tvoří hledisko technologické.¹⁵⁾ Teprve v těchto souvislostech nabývá Voldánova anketa v *Národních listech* hlubšího historického smyslu a provokuje k novému čtení.

Ivan Klimeš

15) Karel Smrž, *Dějiny filmu*. Praha: Družstevní práce 1933.